

Ögedey Kağan'ın Herât Emîri Uygur Türk'ü Harlığı*

Mustafa Şahin**

Öz

Moğol istilası birçok şehri harap etti. Harap edilen şehirlerden birisi de Herât'tır. Moğol istilasıyla harap olan şehir, Ögedey Kağan zamanında yeniden imar edilmeye başlandı. Buraya göç özendirildi. Çeşitli bölgelerden dokuma ustaları getirildi. Bu dönemin önemli emirlerinden birisi de Harlığı'dır. Harlığı, aslen bir Uygur Türk'ü olup 1239 yılında Herât'a görevlendirildi ve 1259 yılına kadar bu görevde kaldı. Onun döneminde şehirde imar faaliyetleri arttı. Yeni işyerleri açıldı ve tarım gelişti. Eski sulama kanalları tamir edildi ve yenileri yapıldı. Bu dönemde şehir büyüdü. Harlığı ihtiyarlayınca Moğollar tarafından azledildi ve şehrin yönetimi Melik Şemseddîn-i Kert'in eline geçti.

Anahtar Kelimeler

Moğol, Ögedey Kağan, Uygur, Herât, Emîr Harlığı

* Geliş Tarihi: 09 Mayıs 2013 - Kabul Tarihi: 30 Eylül 2014

** Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü - Sinop/Türkiye
msahin@sinop.edu.tr

Giriş:

Moğolların efsanevî lideri Cengiz, 1206 yılında toplanan kurultayda da Han unvanı aldı. Böylece o, Türkistan'da Hun, Avar, Göktürk ve Uygur hükümdarlarının kullanmış olduğu unvana kavuştu. Bu kurultayda Cengiz Han, devletin idârî ve askerî yapısını yeni baştan düzenledi (Yuvalı 1994: 11). Kurultayın toplanmasından sonra tam teşekküllü bir devlet haline gelmeye başlayan Moğolların kuruluşundan kısa bir süre sonra devletin her alanında Türkler etkili olmaya başladılar.

Yerleşik ve köklü bir kültüre sahip olan Uygur Türkleri, Moğolları en fazla etkileyen Türk kavmi olmuştur. Moğol idaresinin hemen her alanında Uygur Türklerinin ağırlığı zamanla artmıştır. Şehzâdeleri yetiştiren atabeyler, eyâlet vâilileri, şahneler ve emîrler başta olmak üzere birçok alanda bu ağırlık kendini hissettirerek devletin kısa zamanda Türk karakteri kazanmasına neden olmuştur. Moğollar ilk dönemlerindeki her türlü yazışmalarında Uygur alfabesini kullandılar (Spuler 1987: 491). Moğol devletinde görev almanın şartları arasında Uygurca bilme şartı devletteki Türk-Uygur etkisinin derecesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Kısaca Moğolların Ön Asya ve Türkistan'da kısa zamanda Türkleşip islamlaşmasında başta Uygurlar olmak üzere diğer Türk kavimleri büyük rol oynamışlardır (Yuvalı 1994: 166).

Uygur Türklerinden Taşatunu, Cengiz Han tarafından 1206 yılında Moğol devlet makamlarının tesisine memur edildi (Spuler 1987: 304). 1235 yılında da Horâsân'ın idaresini ele alan Körgöz de Moğol idaresinde görev yapan Türklere verilecek önemli bir örnektir. Körgöz, Uygur Türklerinden olup önce Cuci'nin yanında kâtiplik yapmış daha sonra Moğol şehzâdelerinin hocası olmuştur (Yuvalı 1994: 32). Hülâgû Han'ın annesi Sorgagtani de çocuklarının eğitimi için Cengiz Han'a müşavirlik yapan Uygur Türklerini tercih etmiştir (Spuler 1987: 315). Uluğ Ayguçî sıfatıyla Sawınc Tugril (Ögel 2002: 59, 63), vergi ve arazi işleri başta olmak üzere birçok alanda maharetleri olan Bulad Qaya (Ögel 2002: 79-89), Mungsuz (Ögel 2002: 92, Yuvalı 1994: 46-47), Töre Qaya, Arıng Timur bu dönemin önemli devlet görevlileridir. Bu devlet görevlileri Mengü, Hülâgû ve Kubilay gibi şehzâdelerin yetiştirilmelerinde etkili olan hocalardır (Ögel 2002: 71, Yuvalı 1994: 46-47).

Moğol devletinde görev alan Uygur Türklerinden biri de Harlıg'dır. O, görev yaptığı Herât şehrine damgasını vurmuştur. Yaşadığı dönemde Harlıg'dan bahseden kaynak çok azdır. Üstelik az sayıdaki bu kaynaklardaki bilgiler de çok kısadır. Onun hakkında en geniş bilgi Seyf-i Herevî ve İsfizârî'nin eserlerinde mevcuttur.

Harlıg hakkında bu güne kadar müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Ancak Moğollar veya Herât hakkında yapılan çalışmalar içerisinde çok kısa birkaç cümle bulunmaktadır. Günümüz araştırmacıları içinde bu konuya en fazla değinen ise Lane (2003) olmuştur. Lane'nin verdiği bilgiler aydınlatıcı olsa da çok kısadır. Harlıg hakkında günümüzde kapsamlı bir araştırmanın yapılmaması bizi bu konuda bir araştırma yapmaya sevketmiştir. Bu çalışma, Orta Çağ kaynaklarındaki sınırlı bilgiler ışığında Harlıg gibi Türk tarihinde yer etmiş bir şahsiyetine ışık tutmayı hedeflemiştir.

Harlıg hakkında bilgi vermeden önce onun yaşadığı dönemin öncesi hakkında bilgi vermek, onu ve yaptığı hizmetleri daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır.

Moğolların ele geçirdikleri diğer şehirler gibi Herât da onların istilaları sırasında ve sonrasında çok acı çekmiş ve istilanın izleri uzun yıllar silinemiştir. İstila sırasında halkın çoğu katledilmiş ve kalanların bir kısmı Moğol ordusuna köle yapılırken, kadınlar da câriye olmaları için Talekan'a gönderilmişlerdir (İsfizârî 1338: II/66, Mîrhând 1339: V/110-124, Şahin 2013: 138).

Moğollar tarafından işgal edilmesinden sonra da şehir istilanın acısını yaşamaya devam etmiştir. 1221-1237 yılları arasındaki Moğol istilası ile şehir yerle bir olmuştur. Dönemin kaynakları bölgedeki Moğol katliamından ölenlerin sayısının bir milyondan fazla olduğunu kaydetmişlerdir. Bu dönemde şehrin ekonomisi büyük zarar görmüştür. Dönemin kaynakları Moğolların tohumluk buğdaylara bile el koyduklarını ve Herî-rûd (Herât Nehri) üzerindeki sulama kanallarının çoğunu da tahrip ettiklerini kaydetmişlerdir. Şehirdeki ve bölgedeki insanların bir kısmı katliamdan kurtulmak için Çin'e ve doğudaki bazı yerlere kaçmışlardır.¹ Cengiz Han, Horâsân'ı bir hudud bölgesi olarak bıraktığı için şehrin imarına izin vermemiştir. Bu yüzden Herât 1222 yılından 1236 yılına kadar eski önemini kaybetmiştir (Uslu 1987: 33).

ÖGEDEY KAĞAN'IN HERÂT EMİRİ UYGUR TÜRKÜ HARLIG

Herât şehrin, Ögedey Kağan (1229-1241) zamanında bizzat büyük kağana bağlıydı. Ancak şehir bir yandan da Batu Han'a tâbiydi (Togan 1988: 432, Lane 2003: 154). 634/1236-1237 yılından itibaren Ögedey Kağan'ın Moğol hükümdarı olmasından sonra Herât artık Moğol topraklarının bir parçası gibi idare edilmeye başlandı (Uslu 1987: 33). Ögedey Kağan, 1236 yılından itibaren Herât şehrinin ve bölgenin canlanması için bir dizi tedbirler aldı.

Moğol istilası ile harap olan Herât'ta Ögedey Kağan zamanında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretim teşvik edilmiş ve ekonomi canlandırılmaya çalışılmıştır. 1221 yılındaki isyandan sonra Moğolların yaptıkları katliamlardan kurtulan bin civarındaki dokuma ustası Doğu Türkistan ve Çin'e tehcir edilip Uygur ülkesindeki Beşbalık'a² yerleştirilmişlerdi. Tehcir edilen ustalar Beşbalık'ta kârhâneler (dokuma fabrikaları) açmışlardı (Seyf-i Herevî 1944: 106, 114, Ferrier 2005: 168). Bu Müslüman dokuma ustaları Ögedey Kağan tarafından eski yerlerine davet etmek suretiyle Herât'ı tekrar canlandırmaya çalışmıştır (Seyf-i Herevî 1944: 106-107, Barthold 1930: 53, Allsen 1997: 39). Herât'tan ayrılan Şerâfeddîn-i Hatip, Emîr İzzeddîn-i Mukaddem (Herevî), Cemâleddîn-i Malânî, Abdülmelik-i Yezdevî, Muhammed Hasan-ı Peraş, Muhammed-i Dâna, Pehlivanşâh-ı Vere, Fahreddîn-i İmadeddîn Mübârek, Sâ'id-i Badgîsî ve Mahmud Beg-i Fûşengî gibi ileri gelenler Ögedey Kağan'ın emri ile 635/1237-1238 tarihinde Türkistan'dan tekrar Herât'a geldiler (Havâfi 1341: II/308). 635/1237-1238 yılında Ögedey Kağan'ın emri ile Şerâfeddîn-i Hatip ve Emîr İzzeddîn-i Mukaddem, Herât'ın yönetimi için görevlendirildiler. Şehrin ileri gelenleri ve yöneticileri buranın imarı için Herât Cuma Câmii'nde meşveret ettiler (İsfizârî 1338: II/110-111) Şehrin yöneticileri bu meşveretin sonunda ziraatın canlandırılması için sulama kanalları yapılmasına ve halka tohum dağıtılmasına karar verdiler. Bu karar gereğince sulama kanalları açıldı. Halka tohumluk buğday dağıtıldı. Afganistan taraflarından tarım ilaçları getirildi. Türkistan ve Çin sınırından ziraatı öğretici kişiler getirildi ve kısa zamanda şehir yeniden canlandı. Bağlık bahçelik alanlar arttı. Emîr İzzeddîn-i Mukaddem İncili Kanalını³ tamir ettirdi (İsfizârî 1338: II/111). Yukarıda belirtilen tedbirlerle şehir kısmen canlandı ve şehrin temel ihtiyaçlarını karşılayan alanlarda üretim arttı. Ziraat ve dokumacılık gibi alanlarda gözle görülür gelişme yaşandı (Seyf-i Herevî 1944: 107, Togan 1988: 432).

Ögedey Kağan şehirde bazı yönetim değişiklikleri de yaptı. Kısa Kör adlı bir Uygur Türk'ünü şehre daruga olarak görevlendirdi (İsfizârî 1338: II/119). Bu dönemden itibaren şehre Uygur Türkleri yoğun olarak göç etmeye başladılar.

636/1238-1239 yılında Emîr İzzeddîn-i Mukaddem'in Herât'ın imarı konusundaki çalışkanlığı Ögedey Kağan'ın dikkatini çekti. Bu nedenle Ögedey Kağan, onun isteklerini yerine getirmekte çok fazla sakınca görmedi. Hâce İzzeddîn-i Mukaddem, Ögedey Kağan'dan Türkistan'da kalan ailesini getirmek için izin istedi (Havafi 1341: II/309, Lane 2003: 153). Ögedey Kağan bu isteği kabul ettiği gibi onunla birlikte iki yüz hanenin de gelmesini istedi. Hâce İzzeddîn-i Mukaddem'in bizzat kendisi bunları getirmek için Türkistan'a gitti. Bir süre sona Hâce İzzeddîn-i Mukaddem'in yakınlarının da bulunduğu kalabalık bir grup Herât'a doğru yola çıktı. Ancak Emîr İzzeddîn-i Mukaddem dönüş yolunda Herât'a yaklaşmışlarken Faryâb (Meymene)⁴ şehrinde öldü. Bu yolculukta yanında bulunan oğlu Muhammed b. İzzeddîn-i Mukaddem, ailesini Herât'a ulaştırmayı başardı (İsfizârî 1338: II/119, Havafi 1341: II/310).

Moğollar döneminde daha evvel Uygur ülkesindeki Beşbalık'a yerleştirilmiş ve burada kârhaneler (dokuma fabrikaları) açmış olan ustaların geri gelmeleri için teşvikler yapılmıştı. Bir yandan da 1240 yılından itibaren atanan Uygurlu darugalar sayesinde şehir canlanmaya başladılar (Havafi 1341: II/308-310, Barthold 1975: 185).

637/1239-1240 senesinde Ögedey Kağan Uygur Türklerinden Emîr Harlıg'ı Türkistan'dan Herât'a gönderdi.⁵ Aynı yıl Harlıg, Sükû ve İzzeddîn-i Muhammed Herat'a geldi (Seyf-i Herevî 1944: 117-118, İsfizârî 1338: II/119). Harlıg daruga, Hârezmşâhlı Şerafeddîn Bitikçi de defterdar tayin edildi. Bu sırada henüz ailesini getirmek için Türkistan seyahatine çıkmamış olan Emîr İzzeddîn-i Mukaddem, Moğollar adına şehri yönetmekteydi (Seyf-i Herevî 1944: 116, İsfizârî 1338: II/110, Togan 1988: 432). Şerafeddîn-i Hatip ve adamları Emîr Harlıg'ı karşılamaya çıktılar. Harlıg kendisini karşılayanlarla birlikte Herât'a geldi.

Emîr Harlıg şehre geldiğinde Şerafeddîn-i Bitikçi (Hatip)'nin yanında bulunan ayyârlar⁶ dikkatini çekti (Seyf-i Herevî 1944: 117-118). Şerafeddîn-i Bitikçi'ye bunların nereden geldiklerini ve ne iş yaptıklarını sordu (İsfizârî

1338: II/115-118). Şerâfeddîn-i Bitikçi'den tatmin edici bir cevap alamadıysa da kısa süre sonra onların işsiz güçsüz insan grubu olduğunu öğrendi. Harlığı, bu insanlarla anlaşıp çalışmalıyım. Aksi halde şehirde fitne çıkar" diye düşündü.

Harlığı geldiği günün ertesinde ilk iş olarak şehri dolaştı. Genel olarak şehri beğendi. Herât halkıda yeni emirlerinin şehri dolaşım dertlerini dinlemesinden memnun oldu. Şehre ısındıktan kısa bir süre sonra kendisine kalacak bir yer yapmaya karar verdi. Türkistan'dan birlikte geldikleri kendisi gibi Uygur Türklerinden olan Sükû ile birlikte şehrin yakınındaki Derbi-Hûşk'ta köşk yaptırdılar.

Emîr Harlığı, İzzeddîn-i Mukaddem'e şehrin canlandırılmasını, bunun için de dükkânların çoğaltılmasını ve esnafa daha fazla yardımcı olmasını emretti. (Seyf-i Herevî 1944: 117). Daha önce şehre gönderilen İzzeddîn-i Mukaddem şehrin imarıyla meşgul oldu. Yeni bakkal, fırın, lokanta, kasap ve demirci gibi işyerleri açtırdı. Açılan bu işyerleri Moğol adetleri gereğince şehrin dışındaydı (Seyf-i Herevî 1944: 118, İsfizârî 1338: II/110, Lane 2003: 153). Görüldüğü gibi Harlığı hem halkın ihtiyaçlarını kolay ve ucuz karşılamaları hem de şehrin alışveriş ve ticaret sayesinde canlılığının artması için çaba sarf etmiştir.

637/1239-1240 yılında Emîr Şemseddîn-i Muhammed b. Emîr İzzeddîn-i Mukaddem, Ögedey Kağan'dan kendisine vazife vermesini istedi. Ögedey Kağan, Emîr Harlığı'ı Herât'a daha önceden daruga tâyin etmişti. Bu nedenle Harlığı'nın durumunda bir değişiklik yapmadı, ancak bir kısım işleri de ona verdi. Emîr Harlığı ve Mukaddem birlikte Herât'ın imarına çalıştılar. İncili Köprüsü'nü tamir ettirdiler. Herât'a yeni içme suyu getirdiler (Havafî 1341: II/ 310).

Emîr Harlığı'nın Uygur kökenli olması sebebiyle bu dönemde şehre Uygur Türklerinin göçü daha da hızlandı. Bunda şüphesiz ki Emîr Harlığı'nın kendi hemşehrilerini koruyup gözetmesinin rolü büyüktür (Seyf-i Herevî 1944: 117).

Emîr Harlığı, Nizâmî Bendehî ve Mecneddîn-i Mercan-ı Hâtifi'yi şehrin idaresinde görevlendirdi (Seyf-i Herevî 1944: 118). Yanında getirdiği Oğlu Cerike'ye de idarede görev verdi (Seyf-i Herevî 1944: 118).

Emîr Harlıg, her ne kadar yukarıda anlatıldığı üzere ayyârlarla iyi geçinmeyi istemiş ve bunu da şehirde fitne çıkmaması için yapmışsa da onların varlığından da rahatsız olmuştu. Şerâfeddîn-i Hatib'e: "Sen bilgili ve Müslüman bir insansın. Hükûmet işlerinde ne işin var? Senin işin mescid ve mihrabda insanlara ders vermek olmalı. Sen emîrliğe ve yöneticiliğe meyletme." dedi. (Seyf-i Herevî 1944: 118). Harlıg böyle söylemekle Serâfeddîn-i Hatib'in devlet işlerinden uzaklaştırılacağını göstermiş oluyordu. Nitekim hem şehre geldiğinde olumsuz şekilde dikkatini çektiği ve silahlı dolaştıkları için halkın onlardan çekindiği ayyârları bertaraf etmek istemekte hem de ayyârların destek verdikleri Şerâfeddîn-i Hatib'i güçsüz bırakmayı amaçlamaktaydı. Ayyârlar şehirde zaman zaman olumsuz davranışlar içinde bulunuyor ve zorbalık yapıyorlardı. Bir gün Harlıg ayyârların yüzüne: "Siz Tacik eşkiyası mısınız? Sulh zamanı silah taşımak nerede görülmüştür? Bu sizin işiniz değildir. Sizlerin elinde kazma kürek olmalı. Bundan sonra sizleri öyle göreceğim." dedi (Seyf-i Herevî 1944: 119). O, ayyârların şehirde başı boş dolaşmalarının hem halka zarar verdiğini ve onları tedirgin ettiğini görmüştü. Ayrıca onların başı boş dolaşarak fitne çıkarmak yerine şehrin imarına katkıda bulunmalarının gereğine inanıyordu.

Emîr Harlıg aslında ayyârların sayıca kalabalık olmaları ve menfaatlerini devam ettirme arzuları sebebiyle kendi elindeki iktidarı alacaklarından da çekiniyordu. Bu nedenle onları bir an önce sindirmenin yollarını aradı. Ayyârlara kızmasından sonra onları faydalı alanlarda iş yapmaya zorladı. Bir kısım işlerde biraz da zorla çalıştırdı. Emîr Harlıg'ın Herât'a gelmesinden beş ay geçtikten sonra ayyârlar daha önce üstü kapalı olarak lider kabul ettikleri Şerâfeddîn-i Hatib'in yanına giderek Harlıg'ın kendilerine eziyet ettiğini ve korku verdiğini söylediler. "Kendi oğlu Cerike çavuşluk yapıyor, elimizde ne varsa alıyor, biz ise eziyet görüyoruz. Bizi öldürürse sıra sana gelecek." diye imada bulundular. Ayyârlar artık Harlıg'dan ciddi şekilde şikâyet etmeye başlamışlardı. Hatta Emîr Harlıg'dan o kadar çok rahatsız oldular ki, içlerinden bazıları onu öldürmeyi dahi düşündüler. Bazı ayyârlar ise Harlıg'ın askerlerini, kızlarını⁷ ve mallarını alarak Herât'tan gitmeyi düşündüler (Seyf-i Herevî 1944: 119). Şerâfeddîn-i Hatib, onların bu önerilerinin hiçbirisini kabul etmedi. Bu önerilerin yerine getirilmesinin şehirde fitneye yol açacağını söyledi (Seyf-i Herevî 1944: 120). Her ne kadar Şerâfeddîn-i Hatib ile Emîr Harlıg arasında anlaşmazlık varsa da Şerâfeddîn-i Hatib ayyârların düşüncesinin aksine olarak daha yapıcı davrandı. O, ayyârlara on dokuz yıldır

şehirde olduğunu, buranın her türlü zahmetini çektiğini ve akıllı insanın işinin kan dökmek olmadığını söyledi. Ayrıca ayyârlara Emîr Harlığı'ya muhalif olduklarını belli etmemelerini söyledi. Bundan başka onlara Hz. Peygamberin, Müslümanın iki defa yurdundan ayrılmaması hadisini hatırlatarak, kendisinin de ikinci defa yurdundan ayrılmayacağını söyledi (Seyf-i Herevî 1944: 120). Bunun üzerine ayyârlar: "Allah'ın dediği olur." diyerek onun yanından ayrıldılar. Daha sonra Şerâfeddîn-i Hatip, İzzeddîn-i Mukaddem'in yanına gidip ona başından geçen bazı olayları anlattı. Bu sohbet esnasında Cerike'nin millete eziyet ettiğini, bu durumun Harlığı'nın emri olduğu için duyulan rahatsızlığı bizzat Emîr Harlığı'ya anlatmasını istedi. Böyle giderse şehirde fitne çıkacağını ve halkın şehri terk edeceğini ifade etti. Şerâfeddîn-i Hatip devamlı: "Eğer halk şehri terk ederse siz taşlara mı, ekinlere mi hükmedeceksiniz?" dedi. Ertesi gün İzzeddîn-i Mukaddem, Emîr Harlığı'nın yanına gidip Şerâfeddîn-i Hatip'ten duyduklarını ona anlattı. Emîr Harlığı'ya: "Bunlara eziyet ediyorsun ama Şerâfeddîn-i Hatip'in adamlarının her biri Rüstem gibi savaşçıdır. Eflâtun gibi azimli ve düşünceli insanlardır." dedi. Emîr Harlığı bu sözlerden ayyârlara yapılan baskının şiddetinin fazlalığının farkına vardı. Bu baskıya daha fazla devam ederse kendisinin de şehrin de zarar göreceğini anladı. İş tatlıya bağlamak istedi. Şerâfeddîn-i Hatip'e bu durumu adamlarıyla görüşüp ondan sonrasına söyleyeyim dedi (Seyf-i Herevî 1944: 121). Şerâfeddîn-i Bitikçi de araya girip ayyârları sakinleştirdi ve Emîr Harlığı ile de görüşüp onu razı etti (İsfizârî 1338: II/115-118).

Emîr Harlığı artık ayyârlarla ilişkilerini daha yumuşak tutup onların gönüllerini almayı planlıyordu. Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddîn-i Keyhüsrev 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı'nda Moğollara yenilince, Emîr Harlığı bu zaferin anısına Herât'ta toy düzenledi. Bu toya ayyârları da davet etti (Seyf-i Herevî 1944: 121, İsfizârî 1338: II/115-118). Toy'da Emîr Harlığı yumuşadı. Ayyârların gönlünü aldı. Şerâfeddîn-i Hatip'e ve ayyârlara bakıp: "Ben burada oldukça hep sizlere yardımcı olacağım. Bu şehir sizlerin yardımı ile âbad olacaktır. Çünkü siz benden önce de burada yaşıyordunuz. Siz savaşın yollarını iyi biliyorsunuz." dedi. Ayyârlar da Emîr Harlığı'ya "Siz ölmeyin. Çok yaşayın. Biz sizin fedayiniziz. Kalpten size dostuz." dediler. Emîr Harlığı, ayyârların bu sözlerinden hoşnut oldu. Olay böylece kan dökülmeden tatlıya bağlanmış oldu (Seyf-i Herevî 1944: 121-122, İsfizârî 1338: II/115-118).

Ertesi gün de oğlu Cerike'yi⁸ görevden alıp yerine şehrin ileri gelenlerinden Necmeddîn Mercân-ı Hâfi'yi atadı. Hâfi'ye insanlara eziyet etmemesini, vergi işlerini düzene koymasını ve şehirde ne kadar gelir varsa bunun altıda birini almasını söyledi. Bundan sonra ayyârlar Emîr Harlıg'a selam durdular. Ona methiyeler dizdiler. Emîr Harlıg da onlara kıymetli hediyeler vererek gönüllerini hoş tuttu. Şehirde sağlanan barış ve huzur ortamından sonra Emîr Harlıg'ın işleri yoluna girdi (Seyf-i Herevî 1944: 122). Bu meselenin her iki tarafında ikna edilerek halledilmesi Harlıg'ın bundan sonraki işlerde daha kolay çalışma alanı bulmasını kolaylaştırdı.

1241 yılında Ögedey Kağan'ın ölümüyle Çağatay'ın oğlu Yesü Mönke şehrin yönetimine karışmaya başladı (Seyf-i Herevî 1944: 128). 1241 yılında Yesü Mönke, Harzemşahlı Şerâfeddîn-i Bitikçi'yi buraya emîr tâyin etti (İsfizârî 1338: II/118, Togan 1988: V/1: 432, Lane 2003: 154). Daha sonra ondan yönetimi kendisine görev verilen Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî⁹ aldı. Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî Herât'ta kendisine bir ev yaptı. Beş ay sonra İzzedîn-i Mukaddem'i Emîr Harlıg'ın da yardımıyla şehrin yönetiminden aldılar (İsfizârî 1338: II/119, Şahin 2014b: 157). Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî, Şerâfeddîn-i Bitikçi'ye itibar etmedi. Bu nedenle şehirde barınamayan Şerâfeddîn-i Bitikçi Herât'tan ayrıldı. Şerâfeddîn-i Bitikçi olayından sonra Emîr Harlıg, Mecneddîn-i Kalyonî'den çekinmeye başladı. Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî Herât halkı ile iyi ilişkiler kurarak onlarla kaynaşmış ve taraftarlarının sayısını arttırmış, bir taraftan da Batu Han'ın gönderdiği elçileri hoş tutmuştu (Seyf-i Herevî 1944: 128, İsfizârî 1338: II/119, Şahin 2014b: 158).

Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî ile Moğol Emîri Harlıg bir süre şehri birlikte yönettiler (Seyf-i Herevî 1944: 128-133, Havafî 1341: II/ 312-312, İsfizârî 1338: II/120-122). Melik Mecneddîn-i Kalyonî, İncili Kanalı'nı imar etti. Kanalın imarında bizzat kendisi çalıştı. Herât'ta nüfus sayımı yaptırdı. Bu sayımda şehrin nüfusu 6900 olarak tespit edildi (İsfizârî 1338: II/119; Şahin 2014b: 158). Bu dönemde Malan Kanalı da tamir edildi (Togan 1988: 432).

Mecneddîn-i Kalyonî, Batu Han'a hediyeler gönderirken onun adamlarına da güzel elbiseler ve atlar verdi (Seyf-i Herevî 1944: 128). Böylece şehirdeki durumunu daha da sağlamlaştırdı.

Emîr Harlığı ile Mecneddîn-i Kalyonî günlerini birbirlerinin konaklarında içkili eğlencelerle birlikte geçiriyorlardı. Bu yaptıklarından da Şerâfeddîn-i Hatib'in izni olduğunu söylemekteydiler. Bu dönemde Herât halkı ihsanlara boğuldu. Seyf-i Herevî (1944: 128-130) bu dönemde Melik Mecneddîn-i Kalyonî'nin ihsanlarının bolluğundan halkın çalışmayı dâhi bıraktığını kaydetmiştir. Bu iddia abartılı gelse bile ihsanların derecesini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Şehirdeki para bolluğundan dolayı hayat pahalılığı olmuştur. Dört yüz menn¹⁰ buğday yarım dînâr, bir menn şeker 2 dang¹¹, bir koyun çeyrek dang olmuştur (Seyf-i Herevî 1944: 130).

Görüldüğü gibi Emîr Harlığı'nın döneminde içkili, sazlı ve sözlü eğlenceler sıkça düzenlenmiştir. Bu dönemde İslâmî yaşantıda bir gerileme olmamışsa da zevk ve eğlencenin yoğun olduğu bir zaman dilimi yaşanmıştır. Bu eğlenceler şehrin ileri gelenlerinin de katıldığı içkili, sazlı sözlü eğlencelerdir. Bu eğlenceler aynı zamanda rakiplerin birbirlerinin açıklarının arandığı toplantılar halini almıştır.

Aslında Emîr Harlığı'nın, Melik Mecneddîn-i Kalyonî ile vakit geçirmekteki amacı onun gafletini yakalamaktı (Seyf-i Herevî 1944: 130). Çünkü her ikisi de aslında birbirlerini çekemiyorlardı. Yakın durarak birbirlerini denetliyorlar ve zayıf zamanlarını arıyorlardı. Bu birlikte vakit geçirerek denetleme işi bir süre sonra Melik Mecneddîn-i Kalyonî'nin Emîr Harlığı'na kendisini daha yetenekli göstermesi ile bambaşka bir hal aldı. Emîr Harlığı, Mecneddîn-i Kalyonî'nin bu yükselişini kıskanmış ve kendini içkiye vermişti. Kırdığını ve kıskandığını belli etmemeye çalışıyordu. Mecneddîn-i Kalyonî ise Emîr Harlığı'nın kendisini içkiye vermesini pek umursamasa da aralarında artık sinsi bir düşmanlık başlamıştı (Seyf-i Herevî 1944: 129, İsfizârî 1338: II/119, Şahin 2014b: 158). Aralarındaki bu gizli rekabete rağmen zahiren yaşanan dostluktan halk fayda görmüştür. Halk ekin ekmeye ve ziraat yapmaya başlamıştır. El ele verilerek şehir mamur hale getirilmeye çalışılmış ve bunda da bir ölçüde başarı sağlanmıştır (Seyf-i Herevî 1944: 130-131).

Melik Mecneddîn-i Kalyonî, Emîr İzzeddîn-i Mukaddem'in tarafına itibar göstermemiş hatta onun kendi huzuruna gelen adamlarını saraya dahi almamıştı (Seyf-i Herevî 1944: 129). Bu nedenle Herât emîrliği görevinden azledilen Emîr İzzeddîn-i Mukaddem de Melik Mecneddin-i Kalyonî'yi yıkmak için yollarını aramaya başlamıştı (Seyf-i Herevî 1944:129, İsfizârî 1338: II/120). 640/1242-1243 yılına doğru Emîr Harlığı, Necmeddîn-i Mercan,

Hâfi ve Pehlivan Muhammed-i Dâye'nin de içinde bulunduğu Emîr Mukaddem'in tâifesi Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî'yi şikâyet için Argun Han'a yollayıp: "Artık Melik Mecneddîn-i Kalyonî sizleri dinlemiyor, başına buyruk hareket ediyor. Herât'ın her şeyini kendi tasarrufu altına aldı." şeklinde bilgiler ulaştırdı. Kendisi de Argun Han'a bağlılığını bildirdi (Seyf-i Herevî 1944:122, 130-132, İsfizârî 1338: II/120, Şahin 2014b: 159). Bu şikâyet Argun Han'ın kulağına ulaşınca olaya sinirlenerek Herât'taki Mecneddîn-i Kalyonî'nin üzerine kuvvet gönderdi (Seyf-i Herevî 1944:131). Argun Han'ın yolladığı adamlar Melik Mecneddîn-i Kalyonî'yi Rukniye köprüsünün yanında öldürdüler (Havafi 1341: II/312, İsfizârî 1338: II/121, Şahin 2014b: 160).

İsfizârî'nin (1338: II/121), "Argun Han'ın gönderdiği adamlar Mecneddîn-i Kalyonî'ye kılıç, Harlıg'a ise tac gösterdiler." cümlesine bakılırsa olayda Emîr Harlıg'ın rolü kolayca anlaşılır. Suikastçılar Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî'nin kesik başını Tüs şehrindeki Emîr Körgöz'e gönderdiler (Havafi 1341: II/313, Şahin 2014b: 160). Havafi, Mecneddîn-i Kalyonî'nin ölüm tarihini 640/1242-1243 olarak vermiştir (Havafi 1341: II/312). O dönemde bazıları Mecneddîn-i Kalyonî'nin ölümüne Emîr Körgöz'ün emrinin sebep olduğunu bazıları ise Argun Han'ın birkaç kişiyi Kalyonî'yi öldürmeleri için görevlendirdiğini belirtmişlerdir (Havafi 1341: II/313).

Herâtlılar Mecneddîn-i Kalyonî'nin ölümüne çok üzüldüler. Hem Emîr Harlıg hem de Emîr İzzeddîn-i Muhammed olayın bir parçası oldukları gerekçesiyle suçlandılar ve lanetlendiler (Lane 2003: 153). Mecneddîn'in oğlu Melik Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî de kendi adamları ile Batu Han'ın yanına gitti. Batu Han da oğul Şemseddîn'i hoş karşılayıp Herât'ın yönetimini ona verdi (Seyf-i Herevî 1944: 140, Şahin 2014b: 160). Mecneddîn'in oğlu Şemseddîn, Herât'a geldiğinde Batu Han'ın emri olması dolayısıyla Harlıg ve İzzeddîn-i Muhammed onu çok iyi karşıladılar. Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî, babasının rakiplerinden olup daha önce Herât'ta emîrlik yapmış olan Melik İzzeddîn'i devlet işlerinden uzak tutmuş ve Harlıg ile iyi geçinmiştir (Seyf-i Herevî 1944: 138).

Melik Mecneddîn-i Muhammed Kalyonî'nin ölümünden beş ay sonra Şehzâde Batu Han tarafından gönderilen İnüç (İnanç?) Beg, iki yüz aile ile Herât'a geldi. Emîr Harlıg bunların gelmesinden memnun oldu. Onlara elbiseler hediye etti. Bir ay sonra da tarımla uğraşmaları ve yeni bir yerleşim

yeri kurmaları için bir ark (sulama kanalı) bağışladı. İnüç Beg, Sabgar Kanalı'nı açtı. Ögedey Kağan tarafından yüz kişilik bir grupla Herat'a gönderilen Tiksing, İncili Kanalı'nı tamir ettirdi. Bahadır Malânî ise Malan Kanalı'nı açtı. Bu çalışmasına binaen de Malânî nisbesini aldı (Seyf-i Herevî 1944: 122).

Melik Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî, Batu Han'ın huzuruna giderken yerine babasının kadim dostu olan Şemseddîn-i Lâçi'yi bırakmıştı. Şemseddîn-i Muhammed babasının bu kadim dostunu çok seviyordu. Ancak dönüşünde beklemediği ve kendisine çok ağır gelecek bir olayla karşılaştı. Babasının arkadaşı ve dostu Şemseddîn-i Lâçi, Şemseddîn'in annesi ile evlenmişti. Şemseddîn-i Lâçi bu olay nedeniyle Melik Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî tarafından öldürüleceğinden çekinip Melik Şemseddîn-i Muhammed'i zehirlemesi için onun hizmetçisine beş yüz dînâr verdi. Hizmetçisi de Melik Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî'yi öldürdü. Bundan sonra Argun Aka tarafından şehrin idaresi Kert hanedanından¹² Melik Şemseddîn'e verildi. Ancak bu sırada Herat'a emîr olarak Harlıg görevini sürdürmekteydi. Melik Şemseddîn-i Muhammed Kalyonî 642/1244-1245 yılına kadar Herât'ta görev yapmıştır (Seyf-i Herevî 1944: 128-133, Havafi 1341: II/312-312, İsfizârî 1338: II/120-122, Şahin 2014b: 161).

654/1256-1257 yılında Hülagü Han, Harzemli Merktaş'ı Herât'a görevli olarak yolladı (Havafi 1341: II/324). Melik Şemseddîn-i Kert, Emîr Harlıg'ı başına buyruk hareket edip büyük Moğol Kağanını dinlemediği konusunda Barak Han'a şikâyet etmişti. Merktaş 657/1258-1259 yılında Herât'a şahne olarak gelince Herât'ı yirmi iki yıl idare etmiş olan Harlıg azledildi (Havafi 1341: II/327). Şehre Merktaş daruga ve Labılkay isminde biri de nöker yapıldı (Togan 1988: 432).

Hülagü Han, Cengiz Han'ın soyundan gelen şehzâde ve bir kısım noyanlarla birlikte yeni seferler için Horâsân ötesine ve Ceyhun Nehri'nin doğusuna görevlendirilmişti. Herât hâkimi Şemseddîn-i Kert, Mönke Han'ın bazı seferlerine refakat etmişti. Şemseddîn-i Kert'in bu desteğinden dolayı Garcistan, Gûr, Ferâh ve Sîstân onun hâkimiyetine verilmişti (İsfizârî 1338: I/402). Çok kurnaz olan Şemseddîn-i Kert Moğollarla arasını iyi tutup onların seferlerine iştirak etmiş ve Moğolların Herât'taki yöneticisi Uygur Harlıg ile iyi geçinmiştir. Mengü Han'ın Karakorum'daki cülûsuna katılarak da yerini sağlamlaştırmıştır (Togan 1988: 432). Şemseddîn-i Kert, hâkimi-

yetini devam ettirmek için de Moğolların sadık bir dostu gibi görünmüştür (Spuler 1987: 174-175). Harlıgı'nın azlinden sonra şehre Kertler hakim olma-ya başlamışlar ve Moğol yöneticilerinin güçleri burada kırılmıştır.

Kaynaklar Harlıgı'nın ne zaman öldüğüne dair bir bilgi vermemiş yalnızca hayatının sonuna doğru azledildiğini belirtmiştir. Ancak onun ölüm tarihi kaynakların ihtiyarken azledildi diye not düşüştüğü tarih olan 1259 yılından sonra muhtemelen 1261 yılıdır.

Sonuç

1239 yılında göreve getirilen Emîr Harlıgı, uzunca bir dönem Herât şehrindeki varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Görev yaptığı dönem Moğolların son zamanlarına rastlamakta olup ülkenin her tarafında parçalanmışlık söz konusudur. Bu parçalanmışlık içinde her türlü entrika görülmekte ve bu entrikalarda başarılı olanlar varlıklarını sürdürmektedirler. Emîr Harlıgı'nın görev yaptığı Herât şehri de bu entrikaların yoğun olarak yaşandığı yerlerden birisidir. Moğol hakanları tarafından nüfuz altında tutulmak istenilen şehre sürekli İlhanlılar ile Çağatayların hükümdarları ve şehzâdeleri karışık yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmışlardır. İşte böylesine sıkıntılı bir dönemde Harlıgı hem entrikalarla baş etmeyi bilmiş hem de Ögedey Kağan'ın şehri imar etme politikasını ondan sonra da devam ettirmeye çalışmıştır. Üretimi teşvik edici çalışmalar yapmış ve bunda da bir ölçüde başarılı olmuştur. Çünkü bu dönemde şehirde yeni iş yerleri açılmış ve dokumacılık başta olmak üzere bir kısım iş kolları tekrar canlandırılmıştır. Onun döneminde tarımda da gözle görülür bir canlanma olmuştur. Buna paralel olarak eski sulama kanallarının tamirinin yanında yenileri de açılmıştır. Şehrin nüfusunun artmasının canlılığı arttıracığını ve bunun da ekonomik gelişmeyi hızlandıracağını bilen Emîr Harlıgı, buraya göçü özendirilmiş, gelenlere yer göstererek ve bir dizi ihsanlarda bulunarak destek vermiştir.

Yukarıda da bahsedildiği gibi Harlıgı döneminde dikkati çeken bir husus da bu dönemde Uygur Türklerinin şehre göçlerinin hızlanmış olmasıdır. Başka bir ilginç husus ise Moğolların Kösedâğ Savaşı'nda Türkiye Selçuklularını yenmelerinin Herât'ta yankı bulmuş olması ve toylar düzenlenerek bu zafere kutlanmasıdır.

Açıklamalar

- ¹ Dönemin kaynakları bu katliamlardan ölenlerin sayısını 1 milyon 600 bin ile 2 milyon 400 bin arasında kaydetmişlerdir. Seyf-i Herevî, Moğol işgalinden sonra harap olan şehirde tohumluk buğdayların dahi yakıldığını ve istilâdan sonra insanların hayvan bulamadıkları için kendilerini sabana koştuklarını kaydetmiştir. Herât şehrindeki katliamın olumsuz etkisi uzun süre hissedilmiştir. Moğolların Herât istilası için bkz. (Seyf-i Herevî 1944: 63, 70, 80-81, 94, 111, Cüveynî 2013: 165, İsfizârî 1338: I/255-257, II/56, 66, 101, 460, İbnü'l-Esîr 1987: XII/353, *The History of Genghizcan the Great*, 1722: 298-300, Fârûk Ensârî 1383: 157-158).
- ² Beşbalık, Cengiz Han'ın hanımlarından Kutluğ Elşi'ye aitti. Moğol çağında Uygurların büyük bir kısmı Beşbalık'ta oturuyorlardı. Burada oturan halkın ekseriyeti de Budist'ti. Ögedey Kağan zamanında Budistlere önem verilmesinden dolayı burada Budistler kuvvetlenmişlerdir (Ögel 2002: 91).
- ³ Şehrin kuzey tarafında bulunan İncili Kanalı, Antik Çağ'dan beri bölgenin en önemli sulama kanalıydı. Hem şehrin hem de arazinin su ihtiyacını önemli ölçüde karşıladığı için birçok devlet zamanında tamir edilmiştir (İbn Rusteh 2004: 303, Terry 1983: 12).
- ⁴ Faryab (Meymene): Meymene "Mes'ûd Şehir" anlamına gelmektedir. Herât ile Belh arasındaki önemli bir ticaret yolu üzerinde olup ziraate elverişli bir yerdir. Orta Çağ'da şehirde Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları bir yer olmasından dolayı buraya Yahudiyye denmekteydi. Burada Yahudilerden başka Türkmenler yoğun olarak yaşamaktaydılar. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Al-Muqaddasî 1994: 26, Fârûk Ensârî 1383: 59, Whittehead 1979: 180).
- ⁵ Bahaeddin Ögel'in (2002) eserinde Moğol devleti içinde hizmet etmiş birçok Türk'ün ismine rastlanmaktadır. Bunlar çeşitli Türk boylarından olmakla birlikte ağırlığı Uygur Türkleri teşkil etmekteydi. Vergi, arazi işleri, vâililik, danışmanlık ve şehzâdelere hocalık başta olmak üzere devletin hemen her kademesinde görev almışlardı. Bu kadar Türk görevlinin ismi geçmekle birlikte konumuzu ilgilendiren başta Harlıg olmak üzere Herât'a gelen yukarıda bahsedilen isimlerin hiç birisinin bulunmaması ilginçtir.
- ⁶ Ayyârlar (ayyârûn): Sözlükte çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek, atılgan gibi anlamlara gelmektedir. Horâsân Melâmetiyyesine bağlı zümrelerle olan münasebetleri nedeniyle fütüvvet ve mürüvvet ehli için kullanılan fit-yân tâbiri ile de anılmışlardır. (Özcan 1991: 2969, Şahin 2014a: 731). İslâmiyet'in ilk yıllarında fütüvvet kelimesine yakın anlama gelen, çeşitli sosyal ve etnik kökenlerden gelip, her türlü aile bağı, meslek bağı ve kavim bağı dışında kalarak bir arada sadakat ve arkadaşlık bağlarıyla birbirlerine bağlanan ve bu şekilde yaşayan kimseleri kapsamaktadır (Kayaoğlu 1984: 130).

Arapça “mutavvî” ya da “mutatavvîa, Farsçada ayyâr, bazı kaynaklarda ise yetim anlamında kullanılmıştır (Hasan-ı Rumlu 2006: 98, 281). Kabusnâme yazarı İskender b. Keykâvus, ayyârların özelliklerini şu şekilde saymıştır: Temiz giyinmek, misafirperver olmak, civanmerd olmak, doğru ile yanlış ayırt edebiliyor olmak. Yine aynı kaynağa göre ayyârlıkta boyunun, başın aşağı eğilmesi ayıp sayılmıştır (Iskandar b. Qabûs b. Washmgir 1956: 224). Daha sonraki dönemlerde bu anlamlarının dışına çıkan ayyârlar özellikle kargaşa zamanlarında şehre ve düzene en fazla zarar veren gruplar halini aldılar. Lanetli serserilerden ve sıradan kişilerin alçaklarından bir topluluk olan ayyârlar zamanla şehirde ve çarşılarda ellerinde kılıç, ok ve kalkanla dolaşmaya, Müslümanların yolunu kesmeye ve ellerinde neleri varsa almaya başlamışlardır. Eğer karşılarındakiler küçük bir direnişte bulunsalar öldürmüşlerdir. İşte bu davranışları ile başlangıçtaki cengâver, yiğit anlamına gelen bu topluluk artık zararlı bir gürûh halini almıştır. X., XI.ve XII. yüzyıllarda ayyâr ismi ayak takımı hüviyetine bürünmüş; hırsız, kâtil ve yol kesen anlamında “runûd” veya “evbaş” adını almışlardır. Bu dönemden itibaren İslâm ülkelerinde genel olarak hoş cümlelerle anılmamışlar, çoğunlukla çapulcu, hırsız, fitne çıkarıcı, çevreye zarar veren olarak hatırlanmışlardır (Hasan-ı Rumlu 2006: 397, 398, Taeschner 1986: 794; Köprülü 1991: 87). Özellikle Bağdad'ta ve Nişâbûr'da halka çok büyük zararlar vermişlerdir. (Ya'kubî 2002: 87-88; İmad ad-din al Kâtib al-İsfahânî 1989: LXI; İbnü'l-Esir 1987: IX/331, X/81, 249, 277, 308, 433, 11, 49, XI/63-65, 159, Bosworth 2002: 254, Kurt 2002: 98, Şahin 2014a: 733-736).

7 Ayyârlar, “Onun ay gibi kızları var. Kızlarının çenesi güneş, dudağı şeker, ağzı çamfıstığı gibi” dediler. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Seyf-i Herevî 1944: 120).

8 “Cerike Müslümanları sevmiyordu. Onlara düşmandı.” cümlesine bakarak onun Müslüman olmadığı yorumu yapılabilir. Ancak oğlu Cerike'nin Müslüman olmadığı ve bu nedenle Müslümanlara kötü davrandığı söylene de bununla ilgili ciddi bir örnek yoktur. Yalnızca Cerike'nin ayyârlara karşı bir süre baskı uyguladığı ve onları çalıştırdığı görülmektedir ki bu da şehrin ekonomisine olumlu katkı sağlamış ve üretimi arttırmıştır. Zaten Harlıg'ın kısa bir süre sonra ayyârlarla ilişkileri düzeltmek için oğlunu görevden aldığı görülmektedir.

9 Melik Mecneddîn-i Kalyonî'nin babası, Hârezmşâh Celâleddîn-i Muhammed'in yanında yetişmişti. Zengin bir insandı. Herât Bölgesi'ndeki Kalyon kasabasında ve civarda oldukça meşhur birisiydi. Cengiz Han, Harezmi aldığı zaman Mecneddîn on yaşındaydı. Onun, Arslan isimli bir emirinin himayesinde Harezmi'de yetişmesine bakılırsa babasının Moğol Hârezmşâh

mücadeleleri sırasında ölmüş olma ihtimali akla gelmektedir. Mecneddîn Sebvezâr'da Arslan'a iki bin dînâr vermiş ve onun gönlünü almıştır (Şahin 2014b: 156). (Sebvezâr-Sebvîzâr veya İsfizâr olarak adlandırılan bu şehre Orta Çağ'da Herât'ın bahçesi denilmekteydi. Oldukça yeşil, münbit ve bağlık bahçelik bir yerd. Kuşhanlar zamanında önemli bir şehir olup kuzeyi ile güneyi arası üç günlük mesafeydi. İstahrî'ye göre burası ünlü bir vadi idi. Kevâşân, Kevâran, Kûşek ve Edreskin olmak üzere dört şehirden oluşmaktaydı. Bu gün İsfizâr, Afganistan'da Herât yakınlarında Şindend denilen yerdir (el-İstahrî, 1989: 211-212, en-Nasibî 2004: 146; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* 2008: 59, Uslu 1997: 15, Strange 2011: 412). Mecneddîn, Sebvezâr'da sanat tahsil etti. Melik Mecneddîn genç ve dinamik bir insandı. Edebî konularda becerikli idi. Binicilikte ve ok atmada ustaydı (İsfizârî 1338: II/107). Bu sırada Herât'ın yönetiminde İzzeddîn-i Mukaddem bulunmaktaydı (Havafî 1341: II/310, Şahin 2014b: 157).

Melik Mecneddîn-i Kalyonî'nin memleketi olan Kalyon Herât'ta bir kasabanın ismi olup Herât'ın güneyinde Badgîs civarındaydı (Al-Muqaddasî 1994: 263; Ebn Haukal 1992: 22, el-İstahrî 1989: 212, İsfizârî 1338: II/107, Uslu 1997: 35-36). Orta Çağ'da orta büyüklükte bir kasaba olup kendi kendine yetecek büyüklükteydi (el-İstahrî 1989: 212).

¹⁰ Bir men (mann) altı yüz on iki gram'dır (Alptekin 2006: 185).

¹¹ Altıda bir anlamına gelmektedir. Bir dirhem altıda biridir (Kantar, 2010: 639).

¹² Kertler Herât'ın dağlık alanlarında yaşamışlardır. Tacik kökenlidirler. Hülagü Han'dan yarılgı almalarından Emîr Timur'un bölgeye gelmesine kadar merkezi Herât olmak üzere Doğu Horâsân'da varlıklarını sürdürmeyi başardılar. Devletşâh ise Kert meliklerinin Alptigin zamanında Çin'den Sûr adıyla bilinen birisinin Gûr Dağları'na gelmeleriyle ortaya çıktıklarını, aslen Türk olduklarını, Sebüktegin hânedânından sonra saltanatın kendilerine intikal ettiğini, meliklerinin cesaretli ve mürüvvetli insanlar olduğunu kaydetmiştir. Seyf-i Herevî 1944, Abdürrezzak Semerkandî 1974: C. 1-1/138-139, Hâfız-i Ebrû 1959: 31-72, Devletşâh 1997: II/322, Hândmîr 1362/1983: 3/272-286, 368-370, 384, 387-389, Ivanov 1926: 150, Wahab-Yaungerman 2007: 62).

Kaynaklar

- Alâeddîn Ata Melik-i Cüveynî (2013). *Târîh-i Cihângüşâ*. C. I. Çev. M. Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Abdürrezzak es-Semerkindî (1974). *Kemâleddin Abdürrezzak b. İshak, Matla-ı Sadedeyn ve Mecmâ'i Bahreyn*. C. 1/1. Neşr. A. Nevâî. Tahran.
- Allsen, T. T. (1997). *Commodity and Exchange in the Mongol Empire. A Cultural History of Islamic Textiles*. Cambridge.
- Alptekin, Coşkun (2006). "İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları (Selçuklu Sikkelinin Özellikleri ve İran'dan Anadolu'ya Görülen Değişiklikler)". *AÜTAED Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı 29*: 183-195.
- Barthold, Wilhelm (1930). *Historica-Geographical Survey of Iran*. New Jersey: Princeton.
- Bosworth, C. E. (2002). "Ya'kûb b. el-Layth el-Saffâr". *EP*. C. XI. Leiden.
- Devletşâh (1997). *Tezkiretü'ş-Şuarâ (Tezkere-i Devletşâh)*. C. II. Trc. N. Lügäl. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- el-İmâmü'l-Âlem Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Havkal en-Nasibî (2004). *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik (Kitâbu Sûreti'l-Arz)*. Der. ve Türkçe Çev. Y. Z. Yörükân. Yay. Haz. Ali Ertuğrul. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler*. İstanbul: Gelenek Yay. 55-193.
- el-İstahrî, Ebu İshak b. Muhammed el-İstahrî el-Kerhî (1989). *Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik*. Neşr. İrec Afşar. Tahran.
- el-Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (1994). *Absanü't-Tekâsim fî Mâ'rifat el-Ekâlim* Trans. B. Collins. UK.
- Fârûk Ensârî (1383). *Herât Şehr-i Aryâ*. I. Tahran: Merkezi İsnad ve Hidemât-ı Pezuşî.
- Fasîh-i Havâfî, Fasîhü'd-dîn Ahmed b. Celâlu'd-dîn Muhammed (1341). *Mucmel-i Fasîhî*. C. II. Neşr. M. Ferruh. Meşhed: Meşhed Kitabfuruş-ı Baştan.
- Ferrier, J. P. (2005). *Travels in Persia, Afghanistan, Turkistan and Beloochistan With Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India*. New Delhi.
- Hâfız-i Ebrû, Şihâbu'd-dîn Abdullah-i Hâvâfî (1959). *Mecmu'a-yi Hâfız-i Ebrû (Penç Risâle-i Târîhî der Bare-i Havâdis-i Devârân-ı Emîr Timur-ı Gürgân. Cinq Opuscles de Hafiz-i Abruü Concernant l'histoire de l'Iran autempts de Tamerlan)*. Ed. critique par Felix Tauer, Çekoslov-Prague.
- Hândmîr, Gıyâsu'd-dîn b. Husâmu'd-dîn (1362/1983). *Târîh-i Habîbu's-Siyer fî Abbâri Efrâdi'l-Beşer*. C. 3. Neşr. M. N. Debir Siyâkî, Tahran: Kitâbfuruş Hayyam.
- Hasan-ı Rumlu (2006). *Absenü't-Tevarîh*. Çev. M. Öztürk. Ankara: TTK Yay.

- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib* (2008). Türkçe Çev. A. Duman ve M. Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yay.
- İbn Rusteh, Ebû Ali Ahmed b. Ömer (2004). *Kitâbü'l-A'lâki'n-Nefise*. Der. ve Türkçe Çev. Y. Z. Yörükân. Yay. Haz. S. Özkaya. *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Orta Çağ'da Türkler*. İstanbul: Gelenek Yay. 279-306.
- İbnü'l-Esir (1987). *İslâm Tarihi (El-Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi)*. C. IX. X. XII. Çev. Abdülkerim Özaydın. İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- İmad ad-din al Kâtib al-İsfahânî (1989). *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. (Al-Bondarî tarafından İhtisar edilen Zubdat al-Nuşra Va Nubhat al-Usra adlı kitabının tercümesi). M. Th. Houtsma tarafından 1889'da Leiden'de neşredilen metinden Çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: TTK Yay.
- İsfizârî, Muhammed b. Abdullah Herevî Muinüddîn-i (1338). *Ravzâtu'l-Cennât fî Evsâf-i Medîneti'l-Herât*. C. I-II. Neşr. M. Kâzım İmam. Tahran.
- İskandar b. Qabûs b. Washmgir (1956). *The Nasihat-Nama Known as Qabus-Nama*. Ed. Amin Abdulmagid Badawi. Tahran.
- Ivanov, W. (1926). "Notes on the Etnology of Khurasan". *The Geographical Journal* 67: 143-158.
- Kanar, Mehmet (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yay.
- Kayaoğlu, İsmet (1984). *İslam Kurumları Tarihi*. II. Baskı. Ankara: Ankara Üniversitesi. İlahiyat Fak. Yay.
- Köprülü, M. Fuad (1991). *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*. Ankara: TTK Yay.
- Kurt, Hasan (2002). *Türk-İslâm Dönemine Geçişte Tabiroğulları*. Ankara: Araştırma Yay.
- Lane, George (2003). *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran*. New York.
- Mîrhând, Mîr Muhammed b. Seyyid Burhânu'd-dîn Hândşâh (1339). *Ravzâtu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülük ve'l-Hulefâ*. C. 5. Neşr. A. Pervîz. Tahran.
- Ögel, Bahaeddin (2002). *Sino Turcia Cengiz Han'ın Türk Müşavirleri*. İstanbul: IQ Yay.
- Özcan, Abdülkâdir (1991). "Ayyâr". *İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 296.
- Seyf İbn Yâ'kûb el-Herevî (1944). *Târihnâme-yi Herât*. Neşr. M. Zübeyr es-Sıddîkî. Calcuta.
- Strange, G. Le (2011). *The Lands of the Eastern Caliphate, Persia and Central Asia*. New York.
- Spuler, Bertold (1987). *İran Moğolları*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yay.
- Şahin, Mustafa (2013). *Orta Çağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar) (961-1507)*. Doktora Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- _____, (2014a). "Ayyârlar ve Kent Aşayışı (Oops, and The City Public Security)".

- Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)* 209: 731-737.
- _____, (2014b). “Moğol Döneminin Yöneticilerinden Melik Mecneddîn-i Kalyonî ve Oğlu Şemseddîn Muhammed-i Kalyonî”. *Tarih Okulu Dergisi (Journal of History School)* XVII: 155-163.
- Taeschner, Fr. (1986). “Ayyâr”. *EP*. C. I. Leiden.
- Terry, A. (1983). *Timurid Herât*. Wiesbaden.
- The Oriental Geograph of Ebn Haukal (1992). *Islamic Geography*. Translated by William Ousley. Ed. Fuad Sezgin. Frankfurt.
- Togan, Z. Velidi (1988). “Herât”. *İ.A. C. V/I*. İstanbul: MEB Yay. 429-442.
- Uslu, Recep (1997). *Hicri I. II. Yüzyılda Horasan Tarihi*. Doktora Tezi. İstanbul.
- Wahab, S. ve B. Youngerman (2007). *A Brief History of Afghanistan*. New York.
- Whittehead, R. B. (1979). “Meymene, Maymana”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: MEB Yay. 180.
- Ya'kubî (2002). *Ülkeler Kitabı*. Çev. M. Ağarı. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Yuvalı, Abdülkadir (1994). *İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri*. Erciyes Üniversitesi Yay. Kayseri.

Ogedei Khan's Governor of Herat Uyghur Turk Harlıg*

Mustafa Şahin**

Abstract

Mongol invasion destroyed many cities. One of the destroyed cities was Herat. The city which was ruined by the invasion began to be rebuilt during the reign of Ogedey Khan. Immigration was encouraged here. Weaving craftsmen from various regions were brought. One of the important governor of this time was Kharlıg (Harlıg). Kharlıg-originally an Uyghur Turk was commissioned in Herat in 1239 and continued his duty till 1259. In his time, social and agricultural activities were increased. New businesses were opened and agriculture got improved. Old irrigation channels were repaired, and new ones were built. The city enlarged in this period. Kharlıg was dismissed when he grew old by the Mongols and the administration of the city was given to Malik Şams-al-din Kart.

Keywords

Mongol, Ogedey Khan, Herat, Uyghur, Amir Kharlıg (Harlıg)

* Received: 09 May 2013 - Accepted: 30 September 2014

** Assist. Prof. Dr., Sinop Univerity, Faculty of Science and Letters, Department of History - Sinop/Turkey

msahin@sinop.edu.tr

Карлыг – наместник Угедей Хана в Герате*

Мустафа Шахин**

Абстракт

Нашествие монголов уничтожило многие города. Одним из разрушенных городов был Герат. Город, который был разрушен вторжением, начал перестраиваться в правление Угедей-хана. Активно поощрялось переселение в Герат, куда были свезены многие ремесленники, занимавшиеся ткачеством. Одним из важных амиров этого времени был Карлыг (Харлыг). Карлыг был по происхождению уйгуром. Он был назначен наместником Герата в 1239 г. и оставался на этом посту до 1259 года. При нём город начал отстраиваться заново, значительное развитие получило сельское хозяйство. Были отремонтированы старые оросительные каналы и возведены новые ирригационные сооружения. Город вырос территориально. Состарившийся Карлыг был смещен монголами, и к власти пришел новый наместник Малик Шамседдин-и Керт.

Ключевые слова

Монголы, Угедей Хан, Герат, уйгуры, Амир Карлыг (Харлыг).

* Поступило в редакцию: 9 мая 2013 г. - Принято в номер: 30 сентября 2014 г.

** Ст. преп., д-р., Университет Синопа, факультет естественных наук и филологии, обделение истории – Синоп / Турция

msahin@sinop.edu.tr